

Лекція 8. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В УМОВАХ ЗАГАЛЬНОРОСІЙСЬКОЇ КРИЗИ (1900-1917 РР.)

Початок ХХ століття позначився в Україні швидким ростом визвольного руху. Україна залишалася розчленованою. Більша частина її земель, де проживало понад 25 млн. чол., знаходилась у складі Російської імперії (Наддніпрянська Україна). Менша – з населенням 5 млн. чол., входила до Австро-Угорської імперії (Східна Галичина, Закарпаття, Північна Буковина). Історичні процеси, які розвивалися в обох імперіях, відбивалися й на розвитку українських земель.

До початку ХХ ст. уже кілька поколінь українців жили на своїй землі в двох імперіях, не маючи власної державності, але багатомільйонний народ не піддавався асиміляції. Більше того, у Російській імперії українці за півтора сторіччя освоїли величезні пустельні простори на узбережжі Чорного і Азовського морів, значно збільшивши власну територію розселення.

Соціально-економічні і політичні процеси, що відбувалися у країні, а також події першої світової війни створили передумови української національної революції 1917-1920 рр. Щоб висвітлити суспільно-політичний рух в Україні у складі двох імперій на початку ХХ століття, слід привернути увагу до таких питань:

1. Соціально-економічне становище українських земель у складі імперій.
2. Суспільно-політичний рух і політичні партії в Україні.
3. Революційні події 1905-1907 рр. Українська парламентська громада.
4. Перша світова війна і поглиблення революційної кризи в Україні.

1. Соціально-економічне становище українських земель у складі імперій. Розвиток машинної індустрії і проникнення ринкових відносин у сільськогосподарське виробництво істотно змінили традиційний устрій

життя. Попри державні кордони, що розділяли територію розселення українці більше стали відчувати себе єдиним народом.

Надніпрянська Україна на початку ХХ ст. являла собою один з найрозвинутіших у промисловому відношенні районів Російської імперії. Для неї були характерні такі тенденції і особливості економічного розвитку:

1) Завершення промислового перевороту і початок індустріалізації. Протягом першого десятиріччя ХХ ст. Україна піднялася на більш високий щабель промислового розвитку. В загальному обсягу продукції її народного господарства, частка промисловості складала понад 48% (загалом у Росії – 40%).

2) Перетворення Сходу та Півдня України в один з найбільш розвинутіших економічних районів Росії. Тут склалися такі великі промислові центри загальноросійського значення, як Донецький вугільно-металургійний, Криворізький залізорудний і Нікопольський марганцевий басейни та Південно-Західний сільськогосподарський район. Україна посідала друге (після Центрально-промислового району) місце у промисловому виробництві Росії. Тут було сконцентровано близько 21% підприємств країни, які виготовляли 20,7 % промислової продукції, вартість якої становила 14,5 % загальної вартості всієї продукції.

В окремих районах України розвиток продуктивних сил і розвиток капіталізму відбувався набагато швидше, ніж в самій Росії. Це передусім стосувалося гірничої, металургійної, кам'яновугільної та цукрової промисловості.

Незважаючи на циклічність розвитку промисловості, внаслідок припливу іноземного капіталу темпи росту капіталістичної індустрії в Росії і, зокрема, в Україні були досить високими. Починаючи з 1910 р., промислове піднесення охопило всі галузі фабрично-заводської промисловості, особливо швидкими темпами розвивалася важка індустрія Донецько-Придніпровського району.

3) Зростання питомої ваги промисловості України в загальноросійській економіці, посилення економічних зв'язків з іншими районами.

У 1913 р. в Україні діяв 21 металургійний завод, що забезпечувало 69 % загальноросійського виробництва чавуну, 57 % сталі та 58 % прокату. Із загального видобутку залізної руди в країні (582 млн. пудів) Південь дав 420 млн. пудів, тобто 72,3 %. В цьому ж році в Донецькому басейні було видобуто 1,5 млрд. пудів вугілля, або 78 % загальноросійського видобутку. У регіоні налічувалося 450 машинобудівних та металообробних підприємств, які виготовляли валової продукції на 299 млн. крб., що складало 20,2% всієї продукції машинобудування та металообробної промисловості Росії. Тут випускалося понад 50 % сільськогосподарських машин і 40% паровозів, цукрові заводи краю забезпечували понад 81% загальноросійського виробництва цукру (108 млн. пудів).

4) Концентрація виробництва в Україні поступово приводила до зростання чисельності робітничого класу.

Так, у 1901 р. на підприємствах з кількістю працюючих понад 500 чол. – (3,5 % всіх підприємств) зосереджувалось близько 50 % загальної кількості робітників, зайнятих у промисловості, а на підприємствах з кількістю працюючих понад 100 чол. (1,3 % всіх підприємств) було зайнято 31 % загальної кількості робітників. Протягом наступних років цей процес посилювався.

В результаті процесів капіталістичного розвитку в країні сформувалася нова суспільна сила – пролетаріат. Робітничий клас України розвивався як складова частина загальноросійського пролетаріату, один з найбільш чисельних його загонів. Найбільшими центрами зосередження пролетаріату були Харків, Катеринослав, Київ, Миколаїв, Одеса, Луганськ, Юзівка, Маріуполь. Крім промислового пролетаріату, на Україні існували й інші загони робітничого класу, передусім сільськогосподарських робітників, яких у 1917 р. налічувалося близько 1,2 млн. чол.

Всього ж у 1917 р. в Україні чисельність пролетаріату становила 3 млн. 612 тис. чоловік і складала близько 20% загальної кількості робітників Росії.

Формування робітничого класу України проходило за рахунок двох народів - українського і російського. На шахти і заводи Донбасу, Харкова, Катеринослава та інших промислових центрів йшли десятки й сотні тисяч розорених селян, а також робітників з центральних губерній Росії. Тому серед кваліфікованих робітників переважали росіяни. Серед металургів українців нараховувалося лише 31%, шахтарів – 30%, залізничників – 41,2%. Але в цілому переважну більшість робітничого класу (понад 70,5%) становили українці.

В умовах розвитку капіталізму робітники України терпіли подвійний гніт – від “своїх” та іноземних капіталістів, становище трудящих ще більше погіршилося внаслідок посилення політичної реакції після поразки революції 1905-1907 рр. Тривалим залишався робочий день, на більшості підприємств він становив 12-16 годин на добу. Як і раніше, не було налагоджено охорони праці, техніки безпеки й медичного обслуговування робітників. Жили вони в жахливих умовах, переважно в бараках і землянках. У 1913 р. в Криворізькому залізорудному басейні 70% гірників мешкало в бараках.

На підприємствах систематично знижувалися розцінки, що вело до падіння рівня заробітної плати робітників. Протягом 1908-1910 рр. вона зменшилася на 25-30 %. Особливо низькою вона була на підприємствах легкої та харчової промисловості. Широке застосування підприємцями системи штрафів вело до зниження й без того невисокої зарплатні. У вугільній промисловості з 1910 по 1913 рр. сума штрафів зросла на 49%, а в металургії – на 66%.

5) Зростання та створення великих монополістичних об'єднань, які займали панівне становище в українській економіці – “Продуголь”, “Продамет”, “Продруда”, “Трубопродаж”, “Цвях”, “Продвагон” та інші.

б) Велика питома вага іноземного капіталу. Так, промисловий розвиток Донецько-Криворізького району був нерозривно пов'язаний з іноземним капіталом. В чорній металургії Півдня перед I світовою війною діяло 18 акціонерних підприємств. У 12 з них капітал повністю належав іноземцям, а в інших був змішаним. Понад 25% іноземних капіталів, вкладених у економіку Російської імперії, припадало на Україну. Так, у вугільній промисловості іноземцям належало 63% основного капіталу, в металургії – 90 %. Активну участь у фінансуванні вугільної промисловості брали російські банки.

7) Розвиток капіталізму в сільському господарстві України відбувався в умовах збереження залишків феодалізму – насамперед великого поміщицького землеволодіння. На 1905 р. в руках 32,5 тис. дворян було зосереджено 10,9 млн. десятин землі (в середньому 334 дес. на маєток), 97 великим поміщикам належало майже 2 млн. десятин, кожен з них володів не менше 20 тис. десятин, князі Браницькі мали 167 тис., графи Потоцькі – 107 тис., поміщики Терещенки – 141 тис., Харитоненки – 40 тис. десятин та ін.

Еволюція земельних відносин на початку ХХ ст. відбувалася в умовах боротьби двох напрямків розвитку капіталізму в сільському господарстві: пруським і американським. Домінуючим був пруський (буржуазно-поміщицький) тип аграрної еволюції. В 1906 р. дворянські маєтки на Україні склали тільки 45,5 % приватних господарств.

Водночас у багатьох районах України зростала селянська земельна власність (американський тип) – фермерський. Так, лише на Лівобережжі в 1905 р. в особистій власності селян знаходилося понад 1 млн. десятин землі.

Проникнення капіталістичних відносин у сільське господарство в різних районах України відбувалося неоднаково. На Правобережжі перехід поміщицьких господарств до капіталістичних форм відбувався більш інтенсивно. На Лівобережжі, крім капіталістичних форм найманої праці, досить поширеною була й система відробітків. Найбільш високого ступеню розвитку в цей період досягло сільське господарство Півдня, де було менше

залишків кріпосництва. Тут широко застосовувалися сільськогосподарські машини, нові форми господарювання на селі, використовувалася праця тисяч прийшлих сільських робітників.

У господарствах заможних селян, хуторян, фермерів спостерігалося подальше зростання товарного виробництва, розширювалися посіви зернових та технічних культур, зростало тваринництво. Широко застосовувалася передова агротехніка. Продукція цих господарств все більш широким потоком йшла на ринок, як внутрішній, так і зовнішній, через українські порти: Одесу, Миколаїв, Херсон, Бердянськ.

Впливовою силою стає заможна верхівка села, в якій царизм вбачав свою опору на селі. Столипінська реформа передбачала подальше посилення заможного селянства шляхом поширення приватної селянської земельної власності, утворення великих фермерських господарств (хуторів та відрубів), переселення селян на околиці Росії.

Селянська біднота України в ході реформи змушена була продавати свої наділи за безцінь заможним селянам-хуторянам. До липня 1913 р. незаможними селянами (263 тис. господарств) було продано 745 тис. десятин землі. Особливо багато надільних земель було продано на Правобережжі та Півдні України, де відбувався прискорений розвиток капіталізму. Процес фермеризації сільського господарства тут йшов більш швидкими темпами, ніж в інших районах Росії.

Всього в Україні протягом 1906-1912 рр. було утворено 226 тис. фермерських господарств. Заможні селяни-хуторяни, які склали лише 5,1% всіх господарств, зосередили в своїх руках 8,5 млн. десятин землі.

В результаті столипінської реформи значно поглибилася диференціація селянства. Після 1910 року “переселення” набуло великих розмірів, сотні тисяч селян переселялися на Середнє Поволжжя, Північний Кавказ, до Сибіру, на Далекий Схід. За 1910-1911 рр. з України переселилося 1,1 млн. чоловік. Частина з них (понад 290 тис.) повернулася назад. Втративши свої господарства, вони поповнили лави сільського пролетаріату.

В західноукраїнських землях, які на початку ХХ ст. перебували в складі Австро-Угорщини, фабрично-заводська промисловість розвивалася однобічно. В ній переважали галузі, що займалися видобутком і первинною переробкою сировини. Внаслідок значного припливу іноземного капіталу (переважно австрійського, французького) в цей період тут відбувалося певне промислове піднесення, зокрема, концентрація виробництва. Кількість робітників, зайнятих на великих підприємствах, у 1902-1910 рр. збільшилась на 25%. Найбільш інтенсивно розвивалася нафтова промисловість, де панував австрійський, німецький і французький капітал. У 1913 р. видобуток нафти становив 1,1 млн. т. Розвивалися також металообробка і машинобудування, харчова, нафтопереробна промисловість й виробництво сільськогосподарських машин.

Західноукраїнські землі залишалися одним із основних постачальників лісу до європейських країн. Особливо високими темпами розвивались деревообробна, лісопильна, паперова промисловість. Проте загальний рівень економічного розвитку Східної Галичини був невисоким. Вона залишалася відносно відсталим аграрно-промисловим районом.

У Східній Галичині наприкінці ХІХ ст. налічувалося 170 тис. робітників, які працювали за наймом переважно в сільському господарстві, лісництві, на нафтових промислах. На Буковині налічувалося 72 тис., Закарпатті – понад 14 тис. робітників.

Міське населення досягло 1,1 млн. чол., а питома вага в усьому населенні становила 19-20 %. Мешканці Львова досягли кількості 206 тис.чол., Перемишля – 54, Коломії – 43, Дрогобича, Тернополя, Станислава і Стрия – 31-35 тис.чол.

Становище робітничого класу на західноукраїнських землях визначалося переплетенням в економіці капіталістичних форм розвитку і господарської відсталості. На початку ХХ ст. тривалість робочого дня на підприємствах у Галичині була набагато довгшою, ніж в інших провінціях

Австро-Угорщини і становила від 11 до 16 годин. Заробітна платня робітників була дуже низькою, а соціальні умови життя були жахливими.

Таким чином, на початку ХХ ст. Наддніпрянська Україна була одним з найбільш розвинених в економічному відношенні регіонів Російської імперії. В ній відбувалися важливі соціально-економічні зрушення. Швидкими темпами розвивалася важка промисловість, зріс вплив іноземного капіталу. В результаті інтенсивної концентрації і централізації капіталу утворювалися великі монополістичні об'єднання, які відігравали дедалі більшу роль в економічному житті країни.

Водночас розвиток капіталізму в промисловості відбувався в умовах збереження залишків феодалізму на селі – поміщицького землеволодіння. Столипінська аграрна реформа не ліквідувала поміщицьку власність на землю, головним її результатом було зміцнення прошарку сільської буржуазії, посилення соціальної диференціації селянства.

Відповідні зрушення відбулися й в західноукраїнських землях, хоча там масштаби розвитку капіталізму в промисловості були значно меншими. Проте соціальні протиріччя на селі у цьому районі набули особливої гостроти.

Крім того, населення в Російській і Австро-Угорській імперіях – відчувало не тільки економічне, політичне, а й національне гноблення. Всі ці події створювали умови для зростання політичної та національної свідомості українців в боротьбі за демократичний розвиток і відродження української державності.

2. Суспільно-політичний рух і політичні партії в Україні. Хід соціально-політичного розвитку призвів до того, що на початку ХХ ст. Росія стала вузловим пунктом усіх соціальних суперечностей, осередком капіталістичного, феодально-поміщицького й національного гніту, який переплітався з поліцейським деспотизмом царизму й доповнювався грабежем з боку іноземного капіталу. Все це об'єднувало визвольний рух в

Україні з іншими частинами імперії, створювало основу взаємодії відповідних соціальних верств населення незалежно від національності, сприяло утворенню і діяльності місцевих осередків загальноросійських партій.

Разом з тим національне гноблення, якого зазнавали українці (як і інші “іногородці”) вимогало певного згуртування за національною ознакою, протистояння російському великодержавному шовінізму. Це ставило складні завдання перед українським рухом – він мав стати масовим і добре організованим.

Якщо в другій половині XIX ст. в національному русі України здебільшого брала участь лише інтелігенція, то на початку XX ст. зростає роль робітничого класу і селянства. Проте масовому включенню робітників в національний рух перешкоджало те, що в його лавах, особливо в містах, було багато російських або денаціоналізованих, зрусифікованих робітників, які були байдужими до української національної справи. Політичне самовизначення різних класів і соціальних груп проходило нерівномірно, тому неодноразово відбувалося і оформлення їх політичних партій.

Ще у вересні 1897 р. у Вільнюсі було засновано “Загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі і Росії” – Бунд (Союз). Бунд створився на основі просвітницьких гуртків і страйкових кас, які виникли на ґрунті економічної боротьби. Члени союзу ставали на соціал-демократичні позиції. У рішенні національного питання бундівці визнавали ідею “культурно-національної автономії”. Оскільки через Україну проходила смуга осілости для євреїв, то вже в перші роки XX ст. тут, особливо в містечках Правобережжя, утворилося й діяло багато бундівських організацій.

Першим почав усвідомлювати свої інтереси робітничий клас, який створив свою політичну партію – РСДРП (заснована у Мінську в 1898 р.). Напередодні II з'їзду партії (1903 р.) в Україні діяло понад 35 організацій і груп. В ході з'їзду стався розкол, який почався з організаційних питань, а в роки буржуазно-демократичної революції (1905-1907 рр.) переріс у

принципові відмінності в поглядах на революцію. Після II з'їзду РСДРП Катеринославський, Одеський і Миколаївський комітети зайняли більшовицьку позицію, Київський, Харківський і Донецький союз – меншовицьку. Подальше розмежування у місцевих організаціях РСДРП відбувалося уже в ході революції 1905-1907 рр. В Україні у 1907 р. було 4,4 тис. більшовиків та 10 тис. меншовиків.

Серед політичних партій, які виступали від імені селянства, найбільш впливовою була партія соціалістів-революціонерів (есерів). Есерівські організації були створені в усіх українських губерніях. Було організовано і Український обласний комітет партії есерівських організацій Харківської, Херсонської, Чернігівської, Київської, Полтавської і Волинської губерній. Оскільки у 1902 р. в Полтавській і Харківській губерніях були широкі селянські виступи проти поміщиків, есери мали сприятливий ґрунт для своєї діяльності. На той час у шести губерніях України налічувалося 5,5 тис. есерів.

У цілому в Російській імперії існувало вісім різних партій дрібних власників. До цього типу партій досить умовно можна віднести і організації анархістів, які також користувалися деяким впливом в Україні. Саме тут у 1907 р. відзначився юний Нестор Махно, який у роки громадянської війни став “батьком” повстанської армії.

На сторожі інтересів ліберальної буржуазії виступала створена в ході революції 1905-1907 рр. (жовтень 1905 р.) партія конституційних демократів (кадетів). Виникненню цієї партії сприяло пожвавлення земсько-ліберального опозиційного руху, що розгорнувся на початку ХХ ст. у рамках земських установ. Посилився він як прояв незадоволення жорстокою внутрішньою політикою царизму. Ліберали домоглися часткових реформ в країні. Всього в Україні було близько 9 тис. членів кадетських організацій.

Українці, які брали участь у цих організаціях, як і більшість представників інтелігенції, за допомогою преси, петицій, резолюцій, зборів домагалися насамперед скасування заборони української мови. Такі відомі

українські діячі кадетської партії, як професор Київського університету І.В.Луцицький, голова Київського товариства письменності В.П.Науменко, професор Харківського університету М.А.Гредескул, професор Новоросійського (Одеського) університету Є.М.Щепкін та багато інших, наполегливо ставили питання про розвиток української мови.

На правому крилі російського лібералізму була партія великих поміщиків і торгово-промислової буржуазії – “Союз 17 октября” (октябристи), яка сформувалася у жовтні – листопаді 1905 року. Лідерами октябристів були Д.Шипов, О.Гучков, П.Гейден, М.Родзянко (з України) та ін. З листопада 1905 р. по лютий 1906 р. осередки октябристської партії виникли в усіх українських губерніях. Всього налічувалось близько 10 тис.членів партії.

Найбільш правими і консервативними в ході революції були поміщицько-монархічні партії і організації, яких здебільшого називали чорносотенними. Серед них відомим став “Союз руського народу”, створений у Петербурзі в листопаді 1905 р. В Україні ця партія мала розгалужену мережу своїх відділів, які були створені не тільки в усіх губернських містах, а й у повітах і навіть у багатьох селах. До них належало близько 190 тис. чол. (в цілому в Росії – понад 400 тис.). Так, Одеський відділ “Союзу” налічував 8440 чол., Катеринославський – 6686 чол., Харківський – 6500, Київський – 3256 і т.д. Серед чорносотенних газет, найбільш реакційною і шовіністичною була київська газета “Киевлянин”, яку редагував відомий чорносотенець В.Шульгін.

Одержуючи щедрі субсидії від царя, купців, поміщиків, підприємців, “Союз” створював бойові дружини, які влаштовували криваві єврейські погроми, брали участь у розгромі демонстрацій та мітингів, грабували населення та ін.

Неоднозначним було ставлення загальноросійських партій до українського питання. Практично всі вони, в т.ч. й революційні, що діяли в Україні, нехтували українською справою. Це обґрунтовувалося тим, що

інтернаціональне у суспільному житті має бути вище національного. На практиці ігнорування національних потреб українського народу російськими революціонерами повністю збігалось з русифікаторською політикою царського самодержавства щодо України.

Отже, в Україні на початку ХХ ст. були створені організації всіх загальноросійських політичних партій, які відбивали корінні інтереси класів, які існували тоді в Російській імперії.

Але поряд з загальноросійськими створювались і національні партії, які діяли в межах України і виступали від імені соціальних верств українського населення.

Першою з українських партій на Наддніпрянщині стала Українська революційна партія (РУП) (1899р.). 19 лютого 1900 р. у Полтаві, а 26 лютого в Харкові на святкуванні шевченківських роковин М.Міхновський виступив з промовами, що лягли в основу брошури “Самостійна Україна” (видана: 1900 р.- м.Львів), яка стала першим програмним документом РУП. Будучи гостро публіцистичною, “Самостійна Україна” не була програмою у власному розумінні слова, вона була швидше політичним трактатом, декларацією, в якій автор, спираючись на Переяславський договір між Україною й Росією 1654 р., обґрунтував право українського народу на державну незалежність. Визначаючи завдання партії, Міхновський головною метою ставив утворення незалежної, самостійної української держави: “Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від гір Карпатських аж по Кавказькі”.

На місцях РУП організувала осередки, які називалися “вільними громадами” – в Харкові, Києві, Полтаві, Чернігові, Лубнах, Ніжині та інших містах. У своїй практичній діяльності РУП ставила завданням піднесення політичної та національної свідомості селян й робітників, рівень їх освіченості взагалі. Партія видавала газети – “Гасло”, “Селянин”, “Добра новина” і “Праця”.

Однак, у ході подальшої еволюції серед членів РУП наростали розбіжності, внаслідок чого серед них склалися дві групи. Одна – переважно

члени “Закордонного комітету” у Львові - М.Меленевський, Є.Голіцинський, П.Канівець, В.Мазуренко та ін., вважала, що не слід акцентувати увагу лише на національному питанні. Оскільки, як говорив Меленевський, в Україні “маса промислового пролетаріату перебувала під впливом російських соціал-демократичних організацій”, РУП повинна ввійти до складу РСДРП щоб згуртувати всі революційні соціал-демократичні сили для боротьби проти царизму. Друга група – більшість членів РУП, очолюваних М.Поршем, - вважала, що національна справа не може бути байдужою робітникам. Партія мусить вимагати самостійності або, принаймні, національно-територіальної автономії України, а сама РУП повинна мати повну організаційну самостійність як українська соціал-демократична партія. Зв’язки з РСДРП - федеративні.

У грудні 1904 р. у Львові зібрався II з’їзд РУП, на якому стався розкол партії. Група делегатів, переважно членів “Закордонного комітету”, вийшла із РУП і створила “Українську соціал-демократичну спілку” (“Спілка”), яка у 1905 р. ввійшла до складу РСДРП як автономна частина меншовицької фракції. Її представники брали участь в роботі конференції меншовиків у Женеві в квітні 1905 р., а потім у роботі ІУ та У з’їздів РСДРП.

Члени РУП, які залишилися після виходу “Спілки”, в грудні 1905 р. на своєму з’їзді перейменували РУП в “Українську соціал-демократичну робітничу партію” (УСДРП). Її очолили В.Винниченко, М.Порш, С.Петлюра, М.Ткаченко, Л.Юркевич та ін.

У 1900 р. у Львові виникла Українська соціалістична партія (УСП) лідером якої став Б.Ярошевський. До її складу ввійшли “переважно українці польської культури”. УСП була невеликою інтелігентською групою. Вона закликала до самостійності України.

У 1902 р., коли більшість членів РУП стала відмовлятися від ідеї самостійності України, найрадикальніші її прихильники на чолі з М.Міхновським вийшли із РУП і створили Українську народну партію (УНП). Ця партія весь час була чисельно невеликою групою інтелігенції, яка

найбільш послідовно розробляла й намагалася пропагувати самостійницьку ідею серед широких мас, ставлячи метою спрямувати їх боротьбу на створення української незалежної держави.

Найбільш відомим і який викликав чисельні протилежні оцінки, був твір М.Міхновського “Десять заповідей УНП”. Написаний він був у 1903 р. у Львові і став своєрідним маніфестом самостійників: “Одна – Єдина, Неподільна, Самостійна, Вільна, Демократична Україна, Республіка робочих людей – це ідеал української людини, за здійснення якого ти повинен боротися, не шкодуючи свого життя...”. “Десять заповідей УНП” дістали гострий осуд і різку критику багатьох опонентів Міхновського. Особливо друга й третя заповіді, де ворогами українців названі росіяни, поляки, угорці та євреї і де проголошується гасло “Україна для українців”.

У 1903 р. при УНП була створена бойова організація самостійників, яка планувала провести ряд акцій проти “символів панування” Росії в Україні. В 1904 р. був влаштований вибух біля пам’ятника Пушкіну на Театральній площі в Харкові. Громадськість осудила цей вчинок.

Одночасно з розмежуванням і розвитком в українському національному русі соціалістичної та націонал-радикальної течій продовжували діяти й українофіли, учасники громад, які були об’єднані з 1897 р. у Всеукраїнській безпартійній загальній організації. В нових умовах члени Всеукраїнської організації не могли обмежуватися лише культурництвом і змушені були переходити до політичної діяльності й оформлення політичної партії. У 1904 р. була створена Українська демократична партія (УДП). Її лідерами були О.Лотоцький, Є.Тимченко, Є.Чикаленко та ін. Партія відстоювала федеративний устрій Росії і автономію України в її складі, виборювала проведення політичних та економічних реформ ліберальної спрямованості. Оскільки програма задовольняла не всіх членів, частина їх відкололася від УДП і восени 1904 р. створила Українську радикальну партію (УРП). Її керівниками були Б.Гринченко, С.Єфремов, Ф.Матушевський та ін.

УДП і УРП були подібними до російської партії кадетів тільки з тією різницею, що вони відстоювали ідею автономії України. Наприкінці 1905 р. УДП і УРП об'єдналися в одну Українську демократично-радикальну партію (УДРП).

Отже, на початку ХХ ст. український національний рух активізувався й політизувався. Одночасно з загальноросійськими виникли українські політичні партії різних напрямків. Переважна більшість яких на Наддніпрянській Україні, виступали за перебудову Росії у федерацію, в якій Україна б користувалася правом національно-територіальної автономії, а не самостійної держави.

Популярність федеративного плану серед політичних діячів Наддніпрянщини пояснювалася кількома причинами:

1) 1) майже 250-річна інтеграція українських земель в економічне і культурне життя Російської імперії. Це призвело до витворення серед частини української інтелегенції так званого малоросійського типу з подвійною (російською та українською) національною свідомістю, які не були зацікавлені у державному відокремленні України;

2) 2) в умовах постійних репресій з боку царського уряду серед значної частини інтелігенції продовжувало панувати переконання, що український рух не має серйозних політичних перспектив.

Але головною причиною, яка змусила лідерів українських партій “згорнути прапор самостійної України”, були їхні сподівання на те, що російська демократична інтелігенція після повалення царату з розумінням поставиться до українських національних вимог.

Майбутні події показали усю марність цих сподівань. Жодна з російських політичних партій – від крайньо лівої до крайньо правої – не збиралася задовольняти національних інтересів українського народу. Більше того, вони розглядали українські землі як природне поле своєї діяльності.

На самостійницьких позиціях напередодні світової війни серед східноукраїнських лідерів політичних партій, крім М.Міхновського, стояли лише відомий український історик В.Липинський та публіцист Д.Донцов.

Ще в кінці 90-х років XIX ст. у діяльності Української радикальної партії (УРП) намітився ряд суперечливих тенденцій, суть яких полягала в тому, що поруч з розгортанням радикального руху, дедалі більше виявлялась політична диференціація в середині самої УРП. Внутрішньопартійна боротьба, сформувала три основні фракції (групи): власне радикальну (РУРП), яку очолювали М.Павлик, К.Трильовський, Л.Бачинський, соціал-демократичну (УСДП) на чолі з Р.Ярославичем, М.Ганкевичем, М.Новаковським та національно-демократичну (УНДП), якою керували В.Охримович, С.Левицький, В.Будзиновський.

Найближчими програмними завданнями РУРП і УНДП поставили змагання за національно-територіальну автономію Східної Галичини і Північної Буковини з власним сеймом і адміністрацією (у 1918 р. ця вимога стосувалась і Закарпаття), УСДП – за культурно-національну автономію. А кінцевою метою ці партії спочатку визнавали здобуття культурної, економічної і політичної самостійності українського народу, його державної незалежності та об'єднання його земель. А пізніше УСДП в програмній статті свого органу “Воля” заявляла: “Наша ціль: є вільна держава українського люду – Українська республіка”.

Активізація політичного життя і зростання незалежницьких настроїв у Галичині і Буковині мали привабливу силу для політичного підпілля і політичної еміграції з Наддніпрянської України. Тут були політемігранти Д.Антонович, В.Винниченко, Д.Донцов, С.Петлюра, М.Русов та інш. Львів став місцем проведення II з'їзду РУП (1904 р.). Друкувалася партійна література, брошури, листівки, відозви. В Чернівцях виходив орган РУП “Гасло” (1902-1903 рр.). Згодом аналогічну діяльність проводила у Львові УСДРП (1905-1907 рр.). Західноукраїнські землі таким чином відігравали роль своєї бази патріотичних сил Наддніпрянської України, їх

організаційно-політичної діяльності, спрямованої проти імперського самодержавницького режиму в Росії. Західні українці, розвинувши свою громадсько-політичну і культурну діяльність, перетворилися у самосвідому національну спільноту, метою якої було відновлення державності.

3. Революційні події 1905-1907 рр. Українська парламентська громада. На початку ХХ ст. економічна криза 1900-1903 рр. і поразка в російсько-японській війні, яка показала гнилість царського режиму, загострили суспільні суперечності і прискорили наростання революційної ситуації, в країні гальмом подальшого розвитку Російської імперії залишалися: необмежене єдиновладдя царизму; поміщицьке землеволодіння; відсутність органів, які б стримували сваволю правлячих верхів; відсутність демократичних, громадських прав населення; національне гноблення. Скасувати її могла тільки революція.

В західноєвропейських країнах на той час уже відбулися буржуазні революції, які викликали докорінні зміни в економічній та політичній сферах, ввели систему буржуазного парламентаризму, демократичні права і свободи людини.

Повштовх до революції в Росії дала “Кривава неділя” (9 січня 1905 р.). Звістка про розстріл мирної демонстрації в столиці вмить рознеслася по широких просторах Російської імперії і викликала загальне обурення.

Початок революції політичні партії зустрічали по-різному. Праві партії вважали, що тільки вони віддані престолу і вітчизні, що “революція є свавілля зла, спрямоване на потоптання законності”, закликали до підтримки царського уряду. Загальноросійські ліберальні партії (кадети і октябристи), які сформувалися вже в ході революції, визнавали необхідність реформування імперії. Вони відстоювали збереження монархії, обмеженої конституцією. При цьому йти до конституції слід тільки мирним шляхом, шляхом реформ, проведення Установчих зборів на основі загального та рівного виборчого права з прямим і таємним голосуванням. Лідери цих

партій засудили дії пролетаріату, селянства та революційних партій проти царського уряду.

Певну роль в революції 1905-1907 рр. відігравала партія есерів, яка оформилася наприкінці 1901 – на поч. 1902 р. Есери більше, ніж інші партії, мали вплив на селянство, особливо на його середняцькі та куркульські верстви. Вони закликали селян виявляти громадську непокору й захоплювати поміщицькі землі. Але вони не прагнули координувати забезпечення селянських виступів з боротьбою робітничого класу. Есери визнавали тактику збройної боротьби і особливу увагу надавали індивідуальному терору. В часи революції вони публікували і розповсюджували багато листівок, прокламацій з закликами до політичних страйків і повстань, брали активну участь у багатьох виступах робітників, селян, солдатів і матросів.

Багато організацій есерівської партії під час революції 1905-1907 рр. діяли і в Україні. Вони були в усіх українських губерніях і налічували понад 10 тис. членів. Спільно з іншими революційними й демократичними партіями (більшовиками, меншовиками, бундівцями та інш.) есери створювали страйкові комітети, Ради робітничих депутатів, профспілки, об'єднані штаби бойових дружин, бойові дружини та ін., брали участь у революційних виступах.

У 1906 р. група громадських діячів України – М.Шаповал, П.Христюк, М.Залізник проголосили створення Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), але її існування й діяльність до 1917 р. не простежується.

РСДРП вступила в революцію 1905 року поділеною на дві фракції: більшовиків та меншовиків. Більшовики, лідером яких був В.Ленін (Ульянов), у квітні 1905 р. у Лондоні провели III з'їзд РСДРП, в якому брали участь і представники Одеського, Миколаївського, Харківського та Катеринославського комітетів. Оцінюючи революцію як буржуазно-демократичну вони підкреслювали, що її вождем повинен бути пролетаріат, а

союзником – селянство. Головним своїм завданням більшовики вважали забезпечення самостійної і керівної ролі робітничого класу в революції, союз із селянством і встановлення в результаті її перемоги революційно-демократичної диктатури робітників і селян, що згодом може перерости в диктатуру пролетаріату.

Меншовики, які відмовились взяти участь у роботі III з'їзду РСДРП, скликали в Женеві (травень 1905 р.) свою конференцію, виступили проти підготовки збройного повстання. Вони теж вважали революцію 1905-1907 рр., буржуазною. Через це провідна роль повинна належати буржуазії, кінцевим результатом революції мала стати буржуазна парламентська республіка західно-європейського типу.

Оскільки розкол партії на дві частини негативно позначався на її діяльності і єдності дій робітників, на IV (об'єднавчому) з'їзді у квітні 1906 р. більшовики й меншовики об'єдналися у складі єдиної РСДРП. В Україні ще після Жовтневого страйку 1905 р. більшовики й меншовики, зважаючи на незадоволення робітників розколом партії, пішли на організаційне об'єднання. В Україні тоді було близько 20 тис. членів РСДРП.

УДП і УРП, що пізніше об'єдналися в УДРП (1906 р.), брали активну участь у роботі різних громадських організацій, міських дум і земств, виступали в пресі, організовували й налагоджували діяльність “Просвіти”, різних українських товариств, клубів, музичних гуртків. Вони обгрунтовували необхідність надання Україні автономії, добивалися права на вільне вживання української мови і розвиток української культури.

УНП у період революції 1905-1907 рр. продовжувала відстоювати ідею самостійної соборної України. При цьому вона визнавала різні методи – страйки, індивідуальний терор, збройне повстання: ”...Ми ідемо...до повстання, до збройного повстання за визволення українського народу від національного і економічного гніту”.

У період революції 1905-1907 рр. до УСДРП входили місцеві організації і групи, які діяли в Києві, Полтаві, Лубнах, Ніжині, Білій Церкві

та інших містах, а також у Москві, Петербурзі, Львові. У березні 1907 р. в УСДРП нараховувалось 3 тис. членів. Девізом партії проголошувалось: “Через місто в село”. Робота членів УСДРП серед міських українських робітників полягала в їх участі у мітингах, розповсюдженні листівок і відозв, пропаганді на селі. Головним методом боротьби УСДРП вважала страйк.

Отже, в ході революції в Україні, як і в усій Росії, в рух прийшли всі класи й соціальні верстви. Їх ідеологію та інтереси найбільш повно відображали політичні партії, які в цей час інтенсивно формувалися й розгортали свою діяльність. При цьому в Україні діяли як організації загальноросійських партій, так і українські національні партії.

З кожним місяцем революція набирала сил, ставала справді народною. Безпосереднім і найближчим її завданням було повалення царизму, встановлення демократичної республіки, 8-годинного робочого дня, конфіскація поміщицьких земель, подальший розвиток капіталістичних відносин.

Революційна боротьба у жовтні 1905 р. переросла у загальноросійський політичний страйк. Одними з перших в Україні застрайкували харків’яни: залізничники, телеграфісти, робітники всіх заводів і фабрик, друкарень, конки, службовці, студенти й учні. Страйк охопив усе місто і став загальним, був створений коаліційний комітет для проведення страйку. У наступні дні страйк охопив Катеринослав, Київ, Миколаїв, Одесу та інші міста. Всього ж у жовтневому страйку взяли участь 120 тис. робітників України.

На середину жовтня страйк охопив усю Росію. Сили царського уряду були паралізовані і він змушений був 17 жовтня видати маніфест, який обіцяв забезпечити демократичні свободи, скликання законодавчої Думи. Ряд політичних партій (в т.ч. більшовики, українські соціал-демократи) бойкотували вибори до першої Державної Думи. Тільки УСДРП висунула своїх кандидатів. Жовтневий політичний страйк, а потім грудневе збройне повстання викликали подальше піднесення селянського руху.

Селянський рух восени 1905 р. охопив 13 повітів Європейської Росії. В Україні у жовтні-грудні 1905 р. відбулося понад 1800 селянських виступів у 64 повітах (з 94). Як і раніше, вони мали в основному антипоміщицьке спрямування. Всього за 1905 р. в Україні відбулося близько 4 тис. селянських виступів, якими було охоплено понад 6 тис. сіл з населенням понад 5 млн. чол.

На Лівобережжі і Півдні України відбулося найбільше гострих виступів селян, було розгромлено 540 поміщицьких маєтків. У ряді випадків селяни створювали селянські комітети, які керували виступами.

Навіть в армії вибухали повстання. Найзначнішими з них були виступи на броненосці “Потьомкін”, крейсері “Очаків”, повстання саперів у Києві та інші. Всі ці події яскраво свідчали про наближення збройного повстання. Воно почалося на початку грудня 1905 року.

В Україні основним центром збройної боротьби проти царизму став Донбас. Найбільшого розмаху донбаське повстання набуло 17-20 грудня 1905 р. у Горлівці. Бурхливо розвивались події в інших районах України. Протягом грудня збройні виступи робітників відбулись в Харкові, Олександрівську, Києві, Дебальцевому та Миколаєві.

12 грудня відбувся збройний виступ робітників Харкова, який очолили більшовики Б.В.Авілов, О.П.Васильєв, Ф.А.Сергєєв (Артем) та ін. Після його поразки багато учасників повстання виїхало з міста на вузлові станції – Люботин, Куп'янськ і Лозову, щоб спільно з місцевими робітниками продовжувати боротьбу. Опір карателям вчинили захистники Люботина. Козаки двічі – 15 і 16 грудня – намагались захопити станцію, але безуспішно. Тільки 17 грудня, застосувавши проти повсталих артилерією, війська змогли оволодіти станцією Люботин.

Грудневе повстання в Україні, яке було складовою частиною збройної боротьби робітничого класу всієї Росії, зазнало поразки. Причинами поразки були розрізненість, неорганізованість, погана озброєність, оборонний характер

повстання, неодноразовість виступів, слабкість керівництва, недостатня участь селянства та інші.

Початок ХХ ст. характеризується масовими хліборобськими страйками. Найбільшого розмаху досягнув страйк 1902 р. у Галичині (взяло участь до 200 тис. сільських робітників), який був організований всіма українськими партіями. Утворилися селянські страйкові комітети. Їм вдалося змусити землевласників платити за працю не 12-й сніп, а 7-9-й. На придушення страйків австрійська влада кинула війська і жандармів. Було заарештовано 4 тис. селян, з них понад 780 чол. були засуджені до ув'язнення.

У 1900-1903 рр. у Східній Галичині відбулося 70 робітничих страйків, які часто супроводжувалися мітингами, зборами і демонстраціями. Це були переважно економічні страйки, однак починають висуватися і політичні вимоги (першотравневі виступи, боротьба за введення загального виборчого права, рух за визнання робітничих організацій). Окремі страйки набувають політичного характеру і мають загальнодержавне значення. Серед них — страйк 5 тис. будівельників (1902 р.), 8 тис. нафтовиків Борислава (1904 р.). У 1903 р. страйкували мебльовики Ужгорода. Страйк набув політичного характеру. 1904 р. було позначено спільними діями галицьких та закарпатських робітників.

З великим захопленням зустріли західноукраїнські робітники, селяни, передові громадські діячі звістки про першу російську революцію 1905-1907 рр. У січні-лютому 1905 р. у Львові, Чернівцях, Тернополі, Дрогобичі, Станіславі, Коломиї та інших містах і селах прокотилася хвиля масових мітингів, демонстрацій, зборів, учасники яких гаряче вітали революцію в Росії і висловлювали свою солідарність з трудящими Російської імперії.

В період 1905-1907 рр. страйковий рух цього регіону під впливом російської революції досяг своєї кульмінації. У 1905 р. число підприємств, охоплених страйками, зросло проти 1900 р. майже в 4 рази, а кількість страйків — більше, як у 3 рази. Загалом протягом 1905-1907 рр. у Східній

Галичині відбулося понад 220 страйків, у яких взяли участь понад 40 тис. робітників близько 1750 підприємств. Більш масовими й чисельними були страйки і виступи селян в Північній Буковині і Закарпатті.

У жовтні 1905 р. виступи в Австро-Угорщині, в тому числі і в Західній Україні та події в Російській імперії, примусили австрійський уряд 4 листопада 1905 р. заявити про свою згоду на введення загального виборчого права. Після поразки революції 1905-1907 рр. революційний рух пішов на спад. Але він не припинився і продовжувався, хоч і з меншим розмахом, до початку першої світової війни. Широку діяльність розгортало товариство “Просвіта”. На 1914 р. в Галичині воно мало 77 регіональних філій, близько 3 тис. сільських читалень і стільки ж бібліотек. При читальнях діяли театральні гуртки, хори, оркестри.

У 1906 р. в Австрії було впроваджене загальне виборче право, наслідком чого стало обрання до загальнодержавного парламенту (попри численні порушення виборчого закону) 21 українського депутата: 17 націонал-демократів, троє радикалів і одного соціал-демократа. З’явилося багато нових українських шкіл, кілька українських кафедр у Львівському університеті, чисельні кооперативи та молодіжні товариства. Дуже важливим фактором життя Галичини стала українізація міст. Одночасно нищівної поразки зазнав колись потужний рух русофілів. Так, у 1913 р. на виборах до галицького сейму, попри велику грошову підтримку з Петербурга, русофіли провели лише одного депутата, українофіли різних партій - 30.

Після поразки грудневого збройного повстання революційний рух почав спадати. Але боротьба трудящих ще продовжувалась. Масові виступи робітничого класу відбувалися у річницю “Кривавої неділі”, у першотравневі дні, та дні святкування річниць революційних подій.

У післяреволюційний період робітничий клас України не припинив своєї боротьби. Не припиняло боротьби й селянство. У 1907-1910 рр. проти поміщиків відбулося понад 1400 виступів. Однак селянський рух, як і в

інших регіонах Росії, носив стихійний характер. Розвивався він хвилеподібно і не збігався з революційними виступами робітників.

Революція 1905-1907 рр. для українських земель мала велике значення. Хід революції засвідчив, що соціальне й національне визволення пригноблених народів залежало передусім від успіхів спільних дій трудящих всієї Росії. Революційні події змусили царський уряд послабити національний гніт й пійти на поступки. Законом від 24 листопада 1905 р. дозволялося видавати літературу національними мовами, випускати журнали і газети, створювати культурно-освітні товариства й відкривати національні театри. Тривалий час передові українські діячі домагалися ліквідації чинності Емського акту 1876 р. і заборони друкування літератури українською мовою. Першою українськомовною газетою вийшла 12 листопада 1905 р. в Лубнах газета “Хлібороб”, редактором-видавцем якої був М.Шемет, однак пізніше вона була заборонена адміністрацією. У Полтаві у грудні 1905 р. почав видаватися політичний, літературний і науковий журнал “Рідний край”. У Києві газета “Громадська думка” (потім “Рада”), організаторами якої були лідери УДРП С.Єфремов, Є.Чикаленко, газета “Боротьба”, сатиричний журнал “Шершень”. Виходили також газети у Харкові – “Слобожанщина”, в Одесі – “Вісті” і “Порада” та ін. Крім газет, в Україні друкувалися й журнали. У Києві виходив місячник “Нова громада”, редактором якого був Борис Гринченко, а з 1907 р. замість “Киевской старины” вирішено було видавати “Україну”. В цілому в 1906 р. видавалося українською мовою 18 газет і журналів, а протягом 1905-1907 рр. – 25, із них в Україні – 21.

Велике значення для розвитку української преси мало рішення перенести зі Львова до Києва “Літературно-науковий вісник”. Зробив це Михайло Грушевський, тодішній редактор журналу, з двох міркувань: по-перше, він вважав, що журнал повинен виходити в столиці України; по-друге, таким чином реалізувалася ідея створення свого роду духовного містка між двома частинами України – російською та австрійською.

У 1906 р. у Санкт-Петербурзі була опублікована одна з перших узагальнюючих праць з історії України - книга О.Єфименко “История украинского народа”. У 1907 р. там же здійснено перше повне видання “Кобзаря” Т.Шевченка, а у 1908 р. вийшла книга М.Аркаса “Історія України-Русі”.

У роки революції на Наддніпрянщині, за прикладом Галичини, виникли українські культурно-освітні товариства – “Просвіти”. Вони діяли в Києві, Кам’янці-Подільському, Катеринославі, Одесі, Чернігові, Житомирі та інших містах. Українські “Просвіти” були засновані і працювали і в ряді інших місцевостей Росії, де жили українці – в Катеринодарі, Мінську, Баку та інших містах.

“Просвіти” організували бібліотеки й читальні, видавали українською мовою книжки, влаштовували для населення лекції, музично-драматичні вечори та ін. У “Просвітах” активну участь брали видатні діячі української культури: Леся Українка, Микола Лисенко, Михайло Коцюбинський, Панас Мирний, Дмитро Яворницький. Одночасно з “Просвітами” в Україні почали виникати кооперативи, які організували взаємодопомогу селян і проводили культурно-освітню роботу.

Сподівання на вільний національний розвиток і національне самовизначення посилились. Певні надії покладалися, зокрема, на представницький орган, а потім і на законодавчий парламент.

У I Думі, яка працювала 72 дні (від 27 квітня до 8 липня 1906 р.), представники пригноблених в Росії народів для об’єднання сил і відстоювання своїх прав створили “Спілку автономістів-федералістів” (близько 120 депутатів), яка вважала необхідним здійснити принцип автономізму, як можна більшу децентралізацію державного управління, забезпечити всім громадянам право на культурне й національне самовизначення. До Спілки ввійшли українська, литовська, татарська, естонська та інші парламентські групи.

Водночас члени Думи від України створили свою окрему фракцію – Українську парламентську громаду (понад 40 депутатів). Її головою обрали адвоката й громадського діяча з Чернігова І.Шрага. Серед членів громади були такі українські діячі, як В.Шемет і П.Чижевський з Полтавщини, барон Ф.Штейнгель і М.Біляшівський від Києва, професор М.Ковалевський, чернігівський земський діяч О.Свечин та ін. Громада почала видавати в Петербурзі російською мовою свій друкований орган – журнал “Украинский вестник”, редактором якого став М.Славинський, секретарем – Д.Дорошенко. Для допомоги громаді зі Львова до Петербурга переїхав М.Грушевський.

Вирішення українського питання думці від України не відокремлювали від вирішення загального питання про перебудову держави на принципах рівнаправ'я народів, національно-територіальної автономії. Українські депутати мали намір виступити з написаною Грушевським декларацією про реформування Російської імперії. В ній вимагалось: введення федеративного устрою як основи для організації майбутніх національних стосунків; використання в даний момент принципу національно-територіальної автономії як фундаменту нового державного устрою; територія, де проживає більшість українського населення, виходила з існуючих адміністративних одиниць, створювала органи самоврядування під керівництвом народного представництва – українського сейму, що обирається загальним, рівним, прямим і таємним голосуванням; прийняття закону про права мов і діалектів у державних закладах, використання в народних школах народних мов (в тому числі й української) та інш. Декларацію готувався проголосити з думської трибуни голова Громади І.Шраг, але 8 липня 1906 р. I Думу розпустили.

II Дума, яка працювала 103 дні (від 20 лютого до 3 червня 1907 р.), за складом виявилась лівішою за першу. 47 депутатів з України знову створили “Українську думську громаду”. Дума відзначалась більшим радикалізмом, ніж попередня. Багато її членів поділяли погляди трудовиків і належали до думської трудової групи. До Громади входили священник А.Гриневич,

М.Рубіс, селяни Є.Сайко, В.Хвіст, С.Нечитайло та інш. Громада видавала свій часопис “Рідна справа (Вісті з Думи)”.

В основу своєї діяльності Українська думська громада поклала програму УРДП, але перебувала на позиціях її лівого крила. Членів громади об’єднували спільні вимоги автономії України, широкого місцевого самоврядування, запровадження української мови у школі, адміністративних установах, суді, в церкві.

В аграрному питанні повної єдності серед депутатів не було. Селяни категорично вимагали конфіскації поміщицьких земель і націоналізації всієї землі. У робітничому питанні громада відстоювала 8-годинний робочий день, свободу страйків, робітничих спілок, страхування робітників і обмеження часу праці жінок-робітниць та дітей.

Отже, в період революції 1905-1907 рр. в Україні одночасно з революційною боротьбою проти самодержавства за демократизацію всієї країни розгортався й національно-визвольний рух, спрямований проти національного гноблення, за вільний, рівноправний розвиток українського народу серед інших народів Росії. Національно-визвольний рух в Україні охопив всі верстви населення. Хоча боротьба трудящих і виступи інтелігенції, службовців, молоді проти великодержавної політики російського царизму біли різними за формами та методами, але всіх їх об’єднувало прагнення політичних свобод і автономії України у складі демократичної Росії.

4. Перша світова війна і поглиблення революційної кризи в Україні. Влітку 1914 року обстановка в Європі загострилась. Протиріччя між ворогуючими угрупованнями Антантою (Франція, Великобританія, Росія) та Троїстим Союзом (Австро-Угорщина, Німеччина, Італія) досягли апогею. В умовах того часу будь-який конфлікт, навіть невеликий, міг легко призвести до війни, якої так бажала Німеччина та її союзники і до якої готувалися досить серйозно. Ще у 1905 р. німецьким генеральним штабом

був розроблений план війни проти Франції і Росії що дістав назву “План Шліфена”. Німеччина та Австро-Угорщина значно збільшили військові витрати (напередодні війни вони сягали 2 млрд. марок – майже половину всього бюджету), мали восьмимільйонну добре відмобілізовану армію. Все підкорювалося прагненню переділити світ.

Особливо тривожною була ситуація на Балканському півострові, де постійні військові конфлікти так і не призвели до вирішення територіальних проблем. 28 червня 1914 року членами націоналістичної організації у Сараєві було вбито ерцгерцога Франца-Фердинанда, який знаходився тут у зв’язку з проведенням військових маневрів. Після пред’явлення Сербії ультиматиму, Австро-Угорщина провела швидку мобілізацію і 28 липня під тиском німецької опозиції оголосила їй війну. Росія, зайнявши сербську сторону, розпочала загальну мобілізацію у прикордонних з Австро-Угорщиною округах. Виходячи з цієї ситуації, 1 серпня Німеччина розпочала військові дії проти Росії. Через кілька днів у війну вступили Англія, Франція, Бельгія і інші держави. Війна перетворилась у світову.

Кожна держава, яка воювала на Східному фронті, переслідувала загарбницькі цілі. Важливе місце у своїх стратегічних планах вони приділяли українським землям. Німеччина хотіла відвоювати у Росії Донецький басейн з Одесою, Кримом та Приазов’ям, Австро-Угорщина, не відмовляючись від свого панування у Східній Галичині, Північній Буковині та Закаратті, претендувала на Волинь та Поділля, Росія також виношувала плани щодо західноукраїнських земель, але загарбницьку суть їх маскувала гаслом “визволення під’яремної Русі”.

Правлячі політичні партії усіх країн, що були втягнуті у війну, повністю підтримали політику своїх урядів і закликали населення виявляти “патріотичні” почуття, захищаючи “свободу і незалежність вітчизни”. Патріотичними почуттями були охоплені і мешканці обох частин України. Політичні партії виявляли своє ставлення до війни в залежності від того, на якій території України вони діяли. Тому певна частина політичних партій

підтримували царську Росію, інша частина – австрійсько-німецький блок. Вони виступили з підтримкою політики уряду у війні, закликали до цього народ.

У перші дні війни емігранти з Наддніпрянщини, що перебували у Львові створили “ Союз визволення України”. Засновниками цієї організації були відомі соціалісти – Д.Донцов, В.Дорошенко, А.Жук, М.Залізник, М.Липневський і О.Скоропис-Йолтуховський . Цей Союз проіснував від серпня 1914 до кінця червня 1918 р. За цей період він проводив широку видавничу та інформаційну діяльність і культурно-національну роботу серед українців – полонених російської армії в Австрії і Німеччині.

Згідно з платформою Союзу, самостійна Україна мала бути конституційною монархією з демократичним ладом, однопалатною системою законодавства, громадськими, мовними і релігійними свободами для всіх національностей і віросповідань, із самостійною українською церквою. Себе Союз розглядав як представника інтересів Великої України перед Центральними державами та їхніми союзниками і як зародок майбутнього українського уряду. Союз налагодив тісні зносини з блоком ворожих Росії держав і отримував від них матеріальну допомогу.

В Австро-Угорщині українські політичні діячі 3 серпня 1914 року створили у Львові Загальну Українську Раду на чолі з авторитетним парламентським діячем К.Левицьким. Ця організація, блокуючись з “Союзом визволення України” (СВУ), переслідувала мету відторгнення України від Росії і домагалася її самостійності.

З дозволу уряду в Східній Галичині був створений воєнізований загін, який пізніше отримав назву “Українські січові стрільці”. Основою для його формування послужили громадські організації “Січ”, “Сокол”, “Пласт”. Хоч лідери січових стрільців і вбачали свою мету в боротьбі за національні інтереси українського народу, Австро-Угорщина використовувала стрільців у війні з Росією. 3,5 мільйони українців в російській армії і 250 тисяч – в

австрійській, змушені були, відстоюючи інтереси імперій, вбивати один одного. Українська земля знову перетворилася на арену жорстоких боїв.

Для російської армії події на фронті спочатку розвивалися успішно. Вигравши у вересні 1914 року Галицьку битву, війська генералів Брусилова та Рузького зайняли Східну Галичину та Буковину.

У перші дні війни царська адміністрація закрила у Києві газету “Рада”, місячники “Літературно-науковий вісник” і “Українську хату” та популярний тижневик “Село”. Напочатку війни російське військо успішно діяло проти австрійської армії. Невдовзі царські війська захопили всю Західну Україну аж до Карпат. Із приходом російського війська відразу було заборонено видавати українську пресу, всі українські школи і товариства були закриті, почалися переслідування політичних діячів. У Львові був заарештований голова Української греко-католицької церкви митрополіт Андрій Шептицький, який був вивезений до Росії, де перебував аж до революції 1917 р.

Вступ російської армії спричинив спустошення краю. Зокрема, було зруйновано і пограбовано ряд українських установ, серед них Наукове товариство ім. Шевченка у Львові і музей Народного Дому, з якого вивезли найцінніші речі. Було вивезено з Галичині близько 700 заложників. Про переслідування українського громадського релігійного життя промовисто свідчить офіційний звіт жандармського полковника Мезенцева згідно з яким упродовж кількох місяців у Галичині було проведено 1200 арештів і понад 1000 обшуків, 578 осіб (серед них 34 греко-католицькі священики) було вислано у глиб Росії.

Однак успішний наступ австро-німецьких військ у квітні 1915 р. примусив російську армію спішно відступити. До червня під контролем російських військ залишилося неповних вісім повітів Східної Галичини. Українці зазнали лиха і від австро-угорських властей. Десятки тисяч інтелігентів (переважно з табору москвофілів) і селян, боячись помсти з боку нової влади, почали мандрувати у глиб Росії. Австрійські власті

заарештували тисячі невинних людей, яких було вивезено до спеціальних таборів у глибині Австрії, де їх роками тримали без слідства і суду у жахливих умовах.

На початку травня 1915 р. Головна Українська Рада у Відні реорганізувалась у Загальну Українську Раду. Головою ЗУР був обраний Кость Левицький. Перемоги австро-угорських і німецьких військ навесні та влітку 1915 р. відкрили нові перспективи української політичної діяльності в Австро-Угорщині. У таких умовах Загальна Українська Рада здобула авторитет в австрійського уряду, з яким вела часті переговори у справах шкільництва, поділу Галичини та створення українського університету у Львові.

Розгром російської армії значно вплинув на внутрішню ситуацію в Росії. Дійшло до того, що російська поміркована преса почала писати про ганебну політику уряду в Галичині, а П.Мілюков (лідер російських кадетів) з думської трибуни назвав цю політику “європейським скандалом”.

На початку лютого 1916 р. група українських діячів Полтави надіслала депутатам Державної Думи Чхеїдзе і Мілюкову петицію, в якій зазначалося: український народ у Росії має бути рівний у правах з російським, а українська мова повинна бути допущена хоча б до народної школи; далі йшли вимоги свободи української преси і друку взагалі, свободи для українських культурно-просвітних товариств, державних гарантій свободи культурно-національного розвитку українського народу. Вони також одержали петицію від робітників Полтави, Харкова, Катеринослава, Одеси, Києва і Чернігова. В ній ставилися такі вимоги: автономія України на тих же засадах, які обіцяні Польщі; повна свобода українського слова і друку; відкриття “Просвіт”, повернення із заслання всіх українців, засуджених за політичні справи.

Три роки війни далися взнаки. На початок 1917 року сили воюючих країн були вичерпані, армії виснажені. Особливо це стосувалося Росії. Бездарна політика царського уряду, воєнні невдачі привели до загибелі,

поранень та полону понад восьми мільйонів людей – більше, ніж в будь-якій іншій країні Загострилися протиріччя в усіх сферах суспільства, наближалася загальнонаціональна катастрофа. Економіка держави працювала на межі можливостей і не задовольняла потреби суспільства.

Війна суттєво підірвала продуктивні сили. Протягом 1914-1916 рр. в Україні закрилися більше 1400 підприємств, було задато 26 доменних печей. У сільському господарстві виявлявся гострий брак робочої сили, тягової сили, реманенту. Посівні площі в Україні зменшились в 1916 р. на 1,9 млн. десятин, а збір зерна впав на 200 млн. пудів порівняно з 1913 р.

З року в рік піднімалася хвиля непокори, заворушень як стихійних, так і організованих різними антиурядовими партіями і організаціями – від ліворадикальних (анархісти, більшовики) до ліберальних (кадети). Робітники України дедалі активніше включалися в страйкову боротьбу, поступово надаючи їй і політичного характеру. В 1915 р. в Україні відбулося 113 страйків, в яких взяло участь близько 50 тис. робітників. В 1916 році кількість страйків зростає до 218, а страйкарів – до 193 тис. Наростали й селянські виступи, частішали розгроми і підпали поміщицьких маєтків та економік. Всього за час війни в Україні стався 161 селянський виступ. Посилювалися антивоєнні, антиурядові настрої і в солдатському середовищі, в тому числі і серед військовослужбовців Південно-Західного та Румунського фронтів і залог, дислокованих в Україні.

Патріотичний запал згас, на зміну йому прийшло гірке розчарування. Зростає невдоволення, назріла глибока політична криза. Національно-визвольна боротьба, суспільний рух в Україні могутнім потоком вливалися в єдине русло загальноросійської боротьби проти самодержавства. Набираючи дедалі більших масштабів і гостроти в умовах тотальної кризи існуючого ладу, боротьба ця віщувала невідворотні грандіозні потрясіння уже в недалекому майбутньому.

Література для подальшого вивчення теми:

- Грушевський М.* Ілюстрована історія України. – Київ, 1990. – С.516-518.
- История Украинской ССР Хронологический справочник. – Киев, 1990.
- І.К.Рибалка.* Історія України. – Харків, Основа, ч.2 – 1997. С. 300-380.
- Історія України: Курс лекцій. Т. 2. – Київ, 1992. – С. 5-56.
- Крип'якевич І.* Історія України. – Львів, 1991.
- Маршрутами історії. – Київ, 1990. – С. 2-30.
- Полонська-Василенко Н.* Історія України 1900-1923 рр. – Київ, 1991. – С. 1-23.
- Субтельний О.* Україна. Історія. – Київ, 1991. – С. 260-270.
- Сусоров В.Д.* О программе и тактике партии эсеров в 1907-1914 гг. // Наукові праці з питань політичної історії. Вип.169. – К., КДУ, 1991. – С. 40-47.
- Козицький М.Ю., Доморослий В.І.* Українська парламетська громада в I і II Державних думах // Наукові праці з питань політичної історії. Вип. 172, - К. – КДУ, 1992. – С. 12-23.
- Білоус А.О.* Українські кадети й національне питання // Наукові праці. С. 32-35.
- Україна і світ: Історія господарства від первісної доби і перших цивілізацій до становлення індустріального суспільства – Київ, “Генеза”, 1994. – С. 233-296.
- Історія України. – К., “Альтернатива”, 1997. – С. 137-177.
- Бевз Т. Українські есери // газета “Історія України”. – К., 1998. - № 15. – С. 4-7.
- Кухта Б.* З історії української політичної думки. – К.: Генеза”, 1994. – С. 186-230.
- Т.Гунчак.* Україна – перша половина ХХ ст. – К., 1993. С 30-52.
- Лебеденко О.М. Анархісти на Україні в 1903-1908 рр. // УІЖ. – К., 1991, № 11, с. 36-42.
- Саморцев І.Г.* Черносотенці на Україні (1905-1917 рр.) // УІЖ. – К., 1992, № 11, с. 90-97.
- Кульчицький С.В.* Україна у першій світовій війни. // Історія України. – К., 1999, № 31-32.